

Z knihy Milton Friedman: Svoboda volby

1991, české vydání. První vydání 1979

Kapitola 1: Síla trhu

ÚLOHA CEN

Klíčová myšlenka knihy "Bohatství národů" (Wealth of Nations) Adama Smithe je zdánlivě jednoduchá: jestliže směna mezi dvěma stranami je dobrovolná, neuskuteční se, pokud obě strany nebudou věřit, že na směně něco získají. Mnoho omylů v ekonomice vyplývá ze zanedbání tohoto prostého faktu, z tendence domnívat se, že existuje neměnný koláč, že jedna strana může získat pouze na úkor strany druhé.

Tato skutečnost je zcela zřejmá v případě prosté směny mezi dvěma jednotlivci. Daleko složitější je pochopit, jak to může umožňovat lidem žijícím po celém světě spolupráci na základě jejich vlastních osobních zájmů.

Ceny jsou mechanismem, který plní tento úkol bez přítomnosti centrálního řízení, bez nutnosti, aby lidé spolu mluvili nebo jeden druhého měli rádi. Když kupujete tužku nebo svůj denní chléb, nevíte, jestli tužka byla vyrobena, respektive obilí vypěstováno, bělochem nebo černochem, Číňanem nebo Indem. Výsledkem je, že systém cen umožňuje lidem vzájemnou spolupráci v určité fázi jejich života a přitom je nechá kráčet vlastními cestami za svými záležitostmi a nutí je respektovat zájmy všech ostatních.

Záblesk geniality Adama Smithe je v poznání, že ceny, které vznikly transakcemi mezi prodávajícími a kupujícími, zkrátka na svobodném trhu, mohou koordinovat činnost miliónů lidí, při které si každý hledí svých zájmů a koordinuje ji takovým způsobem, že každý spoluprací získává. Tehdy to byla ohromující myšlenka a je jí dodnes, myšlenka, že ekonomický řád může vzniknout jako mimovolný důsledek činností mnoha lidí, kdy každý jedná na základě osobního zájmu.

Systém cen funguje tak dobře, tak efektivně, že po většinu času si jej ani neuvědomujeme.

Neuvědomujeme si, jak dobře funguje, až do okamžiku, kdy systém cen je narušen a přestane fungovat, a dokonce i v takovém okamžiku zřídka rozpoznáme zdroj potíží. (...)

Ceny vykonávají v organizaci ekonomických činností tři funkce: za prvé předávají informaci; za druhé motivují k zavádění nejméně nákladných výrobních procesů a vedou k nejhodnotnějšímu využívání dostupných zdrojů; za třetí určují, kdo a kolik dostane vyprodukovaného zboží, tedy rozdělují příjem. Všechny tři funkce jsou vzájemně spjaté. (...)

ŠIRŠÍ POHLED

"Neviditelná ruka" Adama Smithe se obecně týká případu nákupu a prodeje zboží a služeb za peníze. Ale hospodářská činnost není zdaleka jedinou oblastí, kde vznikla komplikovaná a vyspělá struktura jako neuvědomělý důsledek spolupráce velkého počtu lidí, kteří spolupracují a přitom každý sleduje vlastní zájmy. (...)

Příkladem je vědecké poznání. Struktura disciplín-fyziky, chemie, meteorologie, filozofie, literatury, sociologie, ekonomie nebyla výsledkem vědomého rozhodnutí někoho. Věda jako Otesánek jen "stále rostla". Bylo tomu tak, protože učenci to považovali za vhodné. Struktura není pevná, ale mění se, jak se mění potřeby.

Růst jakékoli oblasti uvnitř disciplíny se řídí přesně stejnými principy jako růst trhu. Vědci spolupracují, protože to shledávají vzájemně prospěšným. Jeden od druhého přebírají to, co považují za užitečné. Vyměňují si poznatky - verbální komunikací, posíláním nepublikovaných prací, publikacemi v časopisech a v knihách. Spolupráce se odehrává ve světovém měřítku, stejně jako trh. Ocenění kolegů má velmi podobnou funkci, jakou má finanční odměna na trhu. Touha dosáhnout ocenění své práce kolegy vede vědce k napnutí sil ve vědecky efektivním směru. Celek

je více než pouhý součet jednotlivých prací, když jeden vědec staví na práci druhého. Jeho práce se zase stává základem pro další rozvoj. Moderní fyzika je stejně tak produktem svobodného trhu myšlenek, jako je moderní automobil produktem svobodného trhu zboží. Také tady, zejména v poslední době, byl rozvoj značně ovlivněn vládními zásahy, které ovlivnily jak dostupné zdroje, tak i poptávku po určitém druhu znalostí. Přesto zde vláda sehrála druhořadou úlohu. Je vskutku velkou ironií, že mnoho vědců, kteří zastávali myšlenku centrálně plánovaného hospodářství, velmi jasně rozpoznalo nebezpečí hrozící vědeckému pokroku v případě státního plánování vědy, nebezpečí toho, že budou stanoveny jiné priority, než jaké se spontánně vynoří z tápání a výzkumů jednotlivých vědců. (...)

Struktury vzniklé na základě dobrovolné směny, ať je to jazyk, věda, hudba nebo hospodářský systém, žijí svým vlastním životem. Jsou schopny nabývat různých forem za různých situací. Dobrovolná směna může vytvořit jednotu v jedné oblasti a vytvořit různorodost v jiné. Je to jemný proces, jehož obecné principy lze snadno pochopit, ale jehož výsledky se dají jen stěží předvídat. Tyto příklady ukazují nejen na ohromný prostor pro volnou směnu, ale také na to, jak široký význam musí být přisouzen pojmu "zájem". Úzké omezení na vlastní otázky trhu vedlo k úzkému vymezení zájmu jednotlivce jako sobectví, jako krátkozrakého zájmu zaměřeného pouze na okamžitou materiální výhodu. Ekonomové byli káráni, že údajně své dalekosáhlé závěry odvozují od zcela nerealistického ideálu ekonomického člověka, který je pouze počítačím strojem, reagujícím jen na finanční stimuly. To je velký omyl. Vlastní zájem není krátkozraké sobectví. Je to všechno, co člověka zajímá, čeho si cení, jaké sleduje cíle. Vědci toužící posunout hranice své vědy, misionáři toužící obrátit pohany na pravou víru, filantropi toužící přinést úlevu strádajícím - všichni sledují své vlastní zájmy, tak jak je oni chápou, jak je soudí podle svých hledisek.

ÚLOHA VLÁDY

Kde vstupuje vláda do tohoto obrazu? Vláda je do jisté míry formou dobrovolné spolupráce, způsobem, který si lidé zvolili jako prostředek k dosažení některých svých cílů, prostřednictvím vládních institucí, protože věří, že je to nejefektivnější prostředek, jak jich dosáhnout. (...) Jaká role by měla být svěřena vládě ve společnosti, jejíž členové chtějí dosáhnout co největší svobodu volby jako jednotlivci, rodiny, nebo členové dobrovolných skupin nebo jako občané organizovaného státu?

Je těžké vylepšit odpověď, kterou nám před dvěma sty lety dal Adam Smith:

"Jestliže nebudeme uvažovat systémy založené na preferencích, nebo donucování, pak se sám nabídne zjevný a jednoduchý systém přirozené svobody. Nechť je dána člověku, který neporušuje zákon, naprostá svoboda prosazovat své zájmy způsobem, jaký sám uzná za vhodný a nechme jeho podnik nebo jeho kapitál konkurovat jiným lidem nebo skupinám lidí. Stát nechť je zcela zbaven povinností, protože jeho jednání je vystaveno nesčetným omylům, neboť neomylnost je mimo veškerou lidskou moudrost a vědění; nechť je zbaven povinností řídit podnikání soukromých osob a směřovat je k povoláním nejvhodnějším pro zájmy společnosti. V systému přirozené svobody má panovník pouze tři povinnosti, o které musí dbát; tři povinnosti velkého významu, povinnosti, které jsou prosté a snadno pochopitelné prostým rozumem: za první povinnost chránit společnost před násilím a invazí jiných nezávislých společností lidí; za druhou povinnost chránit každého člena společnosti před nespravedlností a utiskováním ze strany jiného člena společnosti neboli povinnost ustanovit přesné vykonávání spravedlnosti; za třetí zavedení a udržování určitých veřejných institucí a činností, které nikdy nemohou být v zájmu žádného jednotlivce nebo malé skupiny jednotlivců, protože výnosy nemohou nikdy pokrýt náklady jednotlivce nebo malé skupiny jednotlivců, přestože se vyplatí společnosti jako celku." (...)

Třetí povinnost zahrnuje dopad na "třetí strany", lidi, kteří nejsou účastníky konkrétní směny. Klasický je příklad "obtěžování kouřem". Vaše pec vypouští saze, které ušpiní límeček třetí strany. Nevědomky jste zatížili třetí stranu náklady. Bude chtít uhradit cenu za znečištěný límeček. Pro vás ale není výhodné identifikovat všechny ty, které jste poškodili nebo naopak, pro poškozené nebude

výhodné identifikovat ty, kteří škodu způsobili, a vymáhat na vás jednotlivě odškodnění nebo uzavřít s nimi dohodu.

Dopad na třetí strany může mít i pozitivní následek, přínos. Vyzdobíte si okolí domu a kolemjdoucí se těší z krásného pohledu. Není vhodné po nich požadovat za toto privilegium peníze, přestože by byli ochotni zaplatit za pohled na vaše krásné květiny.

Použijeme-li technického žargonu, objeví se "nedokonalosti trhu" díky "vnějším" nebo "vedlejšími" dopadům, které není vhodné kompenzovat přímou úhradou poškozeným třetím stranám (příliš by to stálo), které se nedobrovolně účastnily směny.

Skoro všechno, co děláme, dopadá na třetí strany, jakkoli málo a jakkoli vzdáleně. Z tohoto pohledu může Smithova třetí povinnost odůvodnit skoro všechny navrhované státní zásahy. Ale je tu zádrhel. Opatření vlády také mají dopad na třetí strany. Chyby státu, stejně jako nedokonalosti trhu, vznikají v důsledku vnějších a vedlejších efektů. Jestliže jsou takové efekty důležité u tržní transakce, pak budou důležité i pro státní transakce zamýšlené jako náprava "neokonalosti trhu".

Hlavním zdrojem značných dopadů na třetí strany ze soukromých transakcí je obtížnost určit externí náklady. V případě, že je jednoduché určit, kdo ztratil a kdo získal a kolik, je pak jednoduché nahradit nedobrovolnou směnu dobrovolnou nebo přinejmenším požadovat individuální odškodnění. Jestliže v důsledku vaší nedbalosti nabouráte cizí auto, můžete být donucen zaplatit škodu přesto, že směna byla nedobrovolná. Jestliže by bylo jednoduché zjistit či límečky jste znečistili, bylo by i možné poškozeným nahradit způsobenou škodu nebo naopak poškození by vám mohli platit, abyste vypouštěl méně kouře.

Pro soukromé strany je obtížné určit, kdo koho poškozuje a kdo na kom vydělává. Výsledkem pokusu vlády o nápravu situace může být zhoršení stavu - přenesení nákladů na nevinné třetí strany nebo poskytnutí výhod náhodným kolemstojícím. Aby vláda svou činnost mohla financovat, musí vybírat daně, které samy o sobě ovlivňují to, co daňoví poplatníci dělají - další dopad na třetí stranu. Navíc každý nárůst vládní moci zvětšuje nebezpečí, že vláda namísto toho, aby sloužila většině občanů, se stane prostředkem pro získání výhod jedněch na úkor druhých. Jak si ukážeme, každé vládní opatření má za sebou tovární komín.

Dobrovolná směna může mít větší dopady na třetí strany, než by se mohlo zdát. Vezměme si jednoduchý příklad. Spropitné v restauracích je společenský zvyk, který vede k tomu, že lidem, které neznáte, zajišťujete lepší služby. Naopak i vám je zajišťován lepší servis jednáním jiných skupin lidí v rámci dopadu na třetí strany. Nicméně dochází k takovým dopadům soukromých činností na třetí strany, které ospravedlňují vládní intervenci. Poučením ze zneužívání třetí povinnosti Adama Smitha není, že vládní intervence je vždy neoprávněná, ale to, že bychom po zastáncích vládní intervence měli požadovat důkazy o její prospěšnosti. Měli bychom zavést praxi zkoumání jak výnosů, tak i nákladů a záporů vládní intervence a požadovat, aby výnosy převyšovaly náklady ještě před přijetím vládních opatření. Tento postup je doporučován nejen vzhledem k nesnadnému ocenění skrytých nákladů vládní intervence, ale také z jiného důvodu. Zkušenost ukazuje, že jakmile jednou vláda přijme nějaké opatření, zřídka ho zruší. Opatření nemusí splnit očekávání, ale přesto je pravděpodobnější, že se bude rozvíjet, že dostane větší finanční podporu, než to, že neúspěch opatření povede k jeho omezení nebo zrušení.

Kapitola 2: Tyranie vlády

V "Bohatství národů" Adam Smith napsal o clech a jiných omezeních mezinárodního obchodu: "To, co je v každé rodině považováno za rozumné jednání, těžko může být hloupostí v jednání velkých království. Může-li nám cizí země nabídnout některé komodity za nižší cenu, než za jakou jsme je sami schopni vyrábět, bude lépe, když tylo komodity nakoupíme za jinou část naší výroby, ve které naopak máme určitou výhodu... V každé zemi je a musí být zájmem velkých skupin lidí nakupovat od těch, kteří prodávají nejlevněji. Toto tvrzení je tak zřejmé, že se zdá být směšné je dokazovat. Nemuseli bychom se jím vůbec zabývat, nebýt toho, že účelová sofistika obchodníků a výrobců zmátla veřejné mínění. V tomto ohledu je jejich zájem právě opačný zájmu velkých skupin

lidí."

Tato slova jsou stejně pravdivá dnes jako tehdy. Jak na domácím, tak i na zahraničním trhu je v zájmu velkých skupin lidí nakupovat z nejlevnějšího zdroje a prodávat nejdražší. Přesto působení zájmové propagandy vedlo k velkému rozšíření omezení toho, co můžeme nakupovat a prodávat, od koho nakupovat a komu prodávat a za jakých podmínek, koho můžeme zaměstnat a pro koho pracovat, kde máme bydlet, co máme jíst a pít.

Adam Smith poukazuje na "cílenou sofistiku obchodníků a výrobců". Tito lidé mohou být sice i dnes hlavními viníky, ale připojilo se k nim mnoho jiných lidí. Opravdu jen málokdo z nás nějakým způsobem neprovozuje "účelovou sofistiku". Nesmrtelná slova Puga znějí takto: "Našli jsme nepřítel v sobě samých." Brojíme proti "partikulárním zájmům", pokud ovšem nejsou zároveň našimi zájmy. Každý z nás ví, že to, co je dobré pro něj, je zároveň dobré i pro vlast, proto jsou naše "partikulární zájmy" jiné než zájmy ostatních. Konečným výsledkem je bludiště omezení a zákazů, které nám nakonec jako celek způsobuje více škod, než kdyby byly všechny bez výjimky zrušeny. Celkově ztrácíme daleko více omezováním kvůli "partikulárním zájmům jiných", než získáváme z ochrany našich "partikulárních zájmů".

Nejjasnějším příkladem je mezinárodní obchod. Zisky jedné skupiny výrobců ze zavedení cel jsou vysoce překročeny ztrátami jiných výrobců a zejména ztrátami spotřebitelů jako celku. Svobodný obchod nejenže zvyšuje náš blahobyt, ale také podporuje mír a harmonii mezi národy a spoluvytváří konkurenční prostředí na domácím trhu.

Restrikce zahraničního obchodu se postupně rozšíří i na domácí trh. Promítnou se do každé oblasti hospodářské činnosti. Takové restrikce byly často obhajovány, zejména v případě rozvojových zemí, jako nutné prostředky k dosažení rozvoje a pokroku. Nesprávnost tohoto názoru osvětluje porovnání Japonska po reformách Meiji v roce 1867 a Indie po získání nezávislosti v roce 1947.

Ukazuje, jako i mnoho jiných příkladů, že nejlepším způsobem, jak chudá země může přispět k blahobytu svých občanů, je vydat se cestou svobodného obchodu.

Ekonomické restrikce, kterých jsme byli svědky v USA posledních desetiletí, neomezily pouze naši svobodu ve využívání ekonomických zdrojů, ale omezily také svobodu slova, tisku a vyznání.

MEZINÁRODNÍ OBCHOD

Často se říká, že špatná hospodářská politika odráží rozpory mezi experty; že kdyby všichni ekonomičtí experti radili stejně, hospodářská politika by byla správná. Ekonomové spolu často nesouhlasí, v otázce mezinárodního obchodu však byli spolu zajedno. Dokonce i před Adamem Smithem existovala doslova jednomyslnost mezi ekonomy bez ohledu na vyznávanou ideologii. Shodovali se v názoru, že svobodný obchod je v nejlepším zájmu všech zemí světa. Přesto byla cla pravidlem. Jedinými významnými výjimkami je svobodný obchod ve Velké Británii, který trval skoro celé století po zrušení Obilního zákona (Corn Laws) v roce 1846, japonský svobodný obchod v období třiceti let od reform Meiji a konečně svobodný obchod v dnešním Hong Kongu. Spojené státy měly zavedeny cla po celé devatenácté století. (...)

Stejně jako dříve i dnes mnozí podporují cla, eufemisticky nazývaná "ochranná" - hezká nálepka na špatnou věc. Výrobci oceli a ocelářské odbory si vynucují omezení dovozu japonské oceli.

Výrobci televizních přijímačů a jejich dělníci naléhají na podepsání "dobrovolných dohod" o omezení dovozu japonských, tchajwanských a hongkongských televizorů a součástek. Producenti textilu, bot, hovězího, cukru a tisíce dalších výrobků si stěžují na "nečestnou" konkurenci ze zahraničí a požadují ochranu vlády. Samozřejmě, že žádná skupina nezdůvodňuje oprávněnost svého požadavku na základě nezakrytého vlastního zájmu. Všechny skupiny mluví o obecném zájmu, o nutnosti zachovat pracovní místa nebo o národní bezpečnosti. V poslední době se ke klasickým argumentům pro omezení obchodu přidal argument o nutnosti posílit dolar vůči marce nebo jenu.

Ekonomické zdůvodnění svobodného obchodu

Hlas, který se sotva kdy pozvedne, je hlas spotřebitele. V posledních letech se sice rozšířily skupiny pro ochranu zájmů spotřebitelů, ale marně byste hledali ve zprávách masových sdělovacích prostředků nebo v záznamech z jednání kongresu údaj o tom, že by snad skupiny ochrany spotřebitelů zaútočily na cla a na další omezení dovozu, přestože právě spotřebitel je hlavní obětí těchto opatření. Samozvané skupiny pro ochranu spotřebitelů mají jiné zájmy, jak uvidíme v kapitole 7.

Hlas jednotlivého zákazníka se utápí v kakofonii "účelových sofistek obchodníků a výrobců" a jejich zaměstnanců. Výsledkem je značné zatemnění problému. Například zastánci cel považují za samozřejmé, že vytvoření pracovních příležitostí je dobré samo o sobě bez ohledu na to, o jaké zaměstnání jde. To je zjevně mylné. Jestliže práce je vše, po čem toužíme, můžeme lehce vytvořit jakýkoli počet pracovních příležitostí - například necháme lidi kopat jámy a pak je zase zasypávat nebo vykonávat jiné neúčelné činnosti. Práce je sice někdy odměnou sama o sobě. Většinou je to ale cena, kterou platíme, abychom dostali věci, po kterých toužíme. Naším cílem není pouze práce, ale produktivní práce, práce, která bude znamenat více zboží nebo služeb pro spotřebu.

Dalším omylem, kterému se zřídka odporuje, je, že vývoz je dobrý a dovoz špatný. Pravda je jiná. Věci, které pošleme za hranice, nemůžeme spotřebovat. Jíme banány ze Střední Ameriky, nosíme italské boty, jezdíme v německých autech a bavíme se televizními programy v japonských televizorech. V mezinárodním obchodě to, co dovezeme, platíme tím, co vyvezeme. Jak jasně viděl Adam Smith, občané země budou mít prospěch z toho, že se doveze maximálně možné množství za minimální množství vyvezeného, jinak řečeno, že se, pokud možno, co nejméně vyveze výměnou za dovoz.

Zavádějící terminologie, kterou používáme, je odrazem mylných představ. "Ochrana" v podstatě znamená vykořisťování spotřebitele. "Příznivá obchodní bilance" ve skutečnosti znamená, že do zahraničí posíláme zboží o větší celkové hodnotě, než přivážíme. Ve své domácnosti určitě budete raději platit méně peněz za více zboží než naopak, a přesto v zahraničním obchodě by byl tento stav nazván "nepříznivou obchodní bilancí". Argumentem pro zavedení cel, který má největší emocionální přitažlivost, je domnělá potřeba chránit vysokou životní úroveň amerických dělníků před "nečestnou" konkurencí dělníků z Japonska, Jižní Koreje nebo Hong Kongu, kteří jsou ochotni pracovat za nižší mzdy. (...) Samozřejmě, že určité skupiny dělníků mohou být poškozeny, jestliže v zahraničí vznikne nový nebo vylepšený výrobek nebo pokud zahraniční výrobce bude schopen takový výrobek produkovat levněji. Ale důsledky jsou stejné i v případě, že jiné americké firmy vyvinou lepší nový nebo levnější výrobek. To je prostě tržní konkurence v praxi, hlavní zdroj vysoké životní úrovně amerického dělníka. Pokud chceme mít prospěch z dynamického, životaschopného a inovace přinášejícího ekonomického systému, musíme akceptovat nutnost mobility a přizpůsobivosti.

Někdy může být potřebné tlumit dopady přizpůsobování a také jsme přijali mnoho opatření v tomto smyslu, jako je například pojištění v nezaměstnanosti. Tohoto cíle ale nemůžeme dosáhnout za cenu zničení pružnosti systému, protože bychom zabili husu snášející zlatá vejce. V každém případě je nutné dělat všechno s ohledem na dopady v zahraničním a domácím obchodě.

Co určuje, které zboží je výhodné dovážet nebo vyvážet? Americký dělník je produktivnější než jeho japonský protějšek. Je obtížné určit o kolik a odhady se různí. Řekněme ale, že je jedenapůlkrát produktivnější. Potom za průměrnou americkou mzdu si budete moci nakoupit jedenapůlkrát více zboží než průměrný japonský dělník za svou mzdu. Je pak plýtváním používat amerického dělníka k výrobě něčeho, v čem není alespoň jedenapůlkrát produktivnější než dělník japonský. V ekonomickém žargonu, vzniklém před více než 150 lety, je to princip komparativní výhody. Dokonce i kdybychom byli ve všem produktivnější než Japonci, stejně by se nám nevyplatilo vyrábět úplně všechno. Měli bychom se v tomto případě koncentrovat na výrobu, ve které jsme nejlepší a naše komparativní výhoda největší.

Jednoduchou ilustrací může být advokát, který dokáže psát dvakrát rychleji než jeho sekretářka. Měl by sekretářku vyhodit a psát si všechno sám? Jestliže je advokát dvakrát výkonnější v psaní než sekretářka, ale pětikrát výkonnější v právních věcech, bude pro oba lépe, bude-li sekretářka psát a advokát provozovat právní praxi. (...).

Jsme velký národ, vůdce svobodného světa. To nás vede k tomu, abychom žádali na Hong Kongu a Tchajwanu, aby zavedly kvóty na vývoz textilu, abychom tak chránili náš textilní průmysl na náklady amerických spotřebitelů a čínských dělníků v Hong Kongu a Tchajwanu. Ohnivě mluvíme o přednostech svobodného obchodu, a přitom zneužíváme naši politickou a ekonomickou moc a nutíme Japonsko omezit export oceli a televizorů. Mě(i) bychom ke svobodnému obchodu směřovat samostatně, nikoliv okamžitě, ale během určitého období, řekněme pěti let, po předem oznámených krocích.

Není mnoho lepších činů, které bychom mohli uskutečnit na podporu věci svobody doma i v zahraničí, než dovést do konce ideu svobodného obchodu. Namísto darů cizím vládám ve jménu hospodářské pomoci - a podporování socialismu při současném zavádění restrikcí na zboží, které vyrábějí, a omezování svobodného obchodu - bychom mohli zaujmout jasné a pevné stanovisko. Mohli bychom zbytku světa říci; věříme ve svobodu a budeme ji podporovat. Nemůžeme vás nutit, abyste byli svobodní. Ale můžeme vám nabídnout spolupráci za stejných podmínek pro každého. Náš trh je vám otevřen bez cel a jiných omezení. Prodejte, co chcete a co můžete. Tak spolupráce mezi jednotlivci může být celosvětová a svobodná.